

Nieruchomości oraz sumy pieniężne na rzecz instytucji świeckich i religijnych w Krakowie jako przedmiot spadkobrań szlacheckich w XVII wieku (w świetle aktów podziałowych z krakowskich ksiąg grodzkich)

W Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku podstawę egzystencji szlacheckiej stanowiła ziemia. Dobra ziemskie zapewniały większości stanu uprzywilejowanego zasadniczą część dochodów. Pod koniec istnienia Rzeczypospolitej szlacheckiej, jak szacują badacze, z zajęć związanych z uprawą ziemi utrzymywało się przeszło 75 proc. szlachty¹. Nie ulega przy tym wątpliwości, że podstawowy element szlacheckiego majątku ziemskiego stanowiły dobra dziedziczne, z możliwością ich uzyskiwania w drodze spadkobrania i następnie swobodnej dyspozycji².

W stanowiącym składnik prawa prywatnego prawie spadkowym w Rzeczypospolitej obowiązywały dwa zasadnicze rodzaje dziedziczenia: testamentowe i beztestamentowe. W zakresie spadkobrania ogólna prawidłowość dla stanu szlacheckiego przedstawiała się w ten sposób, że

w drodze rozporządzenia testamentowego przekazywano dobra ruchome, natomiast dziedziczenie beztestamentowe, zachodzące według prawa ziemskiego, obejmowało nieruchomości. W tym drugim wypadku podstawowym źródłem, przynoszącym informacje o sposobie uzyskania spadku, są akty podziału dóbr ziemskich (*divisio bonorum terrestrium*)³.

Na potrzeby niniejszego artykułu nie ma potrzeby szczegółowej prezentacji przepisów prawa spadkowego, obowiązującego szlachtę oraz rozważań z zakresu prawa rzeczowego w dawnej Polsce⁴. Wypada jednak zarysować przynajmniej kilka podstawowych zasad, którymi kierowano się przy przeprowadzaniu działów dóbr szlacheckich.

Podziały dóbr ziemskich dokonywane były najczęściej po śmierci ojca. Stosownie do obowiązującego wówczas

¹ Markiewicz M.: *Historia Polski 1492–1795*. Wyd. 2. Kraków 2002, s. 141. O znaczeniu dochodów szlachty z majątków ziemskich zob. przede wszystkim Pośpiech A.: *Majątki na sprzedaż. Szlachecki handel ziemią i przemiany struktury majątkowej w powiecie kaliskim w latach 1580–1655*. Wrocław 1989; Łaskiewicz H. M.: *Dziedzictwo czy towar? Szlachecki handel ziemią w powiecie chełmskim w drugiej połowie XVII wieku*. Lublin 1998.

² Zob. Pielas J.: *Divisio bonorum. U podstaw majątkowej funkcjonowania rodziny szlacheckiej w XVII wieku* [w druku]. Por. m.in. Zajączkowski A.: *Główne elementy kultury szlacheckiej w Polsce. Ideologia a struktury społeczne*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1961; Olszewski H.: *Uwagi o własności w ideologii demokracji szlacheckiej*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2004, T. 56, z. 1, s. 193–206.

³ Krótka charakterystyka aktów podziałowych szlachty dokonana została w innym miejscu. Zob. Pielas J.: *Divisio bonorum...*

⁴ Zob. przede wszystkim Hube J.: *Wywód praw spadkowych słowiańskich (...) ogłoszony drukiem i dodatkiem pomnożony przez R. Hube*. Warszawa 1832; Kojasiewicz F.X.: *O spadkach beztestamentowych podług zwyczajów dawnych ziemskich polskich rozprawa*. Kraków 1842; Przeszkodziński A.: *Zasady praw dawnych polskich o spadkach*. Warszawa 1851; Louis J.: *Prawo spadkowe według zasad i przepisów prawa rzymskiego, prawa dawnego polskiego, jak również praw nowożytnych: austriackiego, francuskiego, Królestwa Polskiego, pruskiego i rosyjskiego, historycznie-porównawczo rozwinięte i wykładem o opłatach spadkowych uzupełnione*. Kraków

1865, szczególnie s. 93–102; Dunin K.: *Dawne mazowiecki prawo*. Warszawa 1880, s. 135–148; Winiański A.: *Polskie prawo dziedziczenia kobiet w wiekach średnich*. Lwów 1897; Dąbkowski P.: *Prawo prywatne polskie*. T. 2. Lwów 1911, s. 12–123; idem: *Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim od XIV do XVI wieku*. W: *Studia nad historią prawa polskiego*. Red. O.T. Balzer. T. 6, z. 3. Lwów 1916; Kolańczyk K.: *Najdawniejsze polskie prawo spadkowe*. Poznań 1939; Lesiński B.: *Ze studiów nad prawem bliższości w XIV i XV w.* „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1955, T. 7, z. 1, s. 92–110; Adamus J.: *O prawie dziedziczenia nieruchomości przez kobiety w najdawniejszym prawie polskim*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1959, T. 11, z. 1, s. 125–144; Russocki S.: *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza (koniec XIV – połowa XVI wieku)*. Warszawa 1961; Rymaszewski Z.: *Prawo bliższości krewnych w polskim prawie ziemskim do końca XV wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1970; Lesiński B.: *Prawne problemy własności ziemskiej w średniowiecznej Polsce*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1971, T. 23, z. 2, s. 183–205; Gawęda S.: *Małopolskie rodziny możnowładcze w stosunku do praw spadkowych kobiet w wiekach średnich*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1977, T. 56, s. 53–59; Matuszewski J.: *Proles illegitima w polskim prawie ziemskim*. W: idem: *Pisma wybrane*. T. 3. Łódź 2001, s. 147–227. Literaturę przedmiotu w kwestii prawa rzeczowego zebrał Płaza S.: *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. I. X–XVIII w.* Kraków 1997, s. 257–294.

prawa poszczególne części majątku przypadłe spadkobiercom miały być równe. Swego rodzaju wyjątkiem był tu podział dóbr przeprowadzany za życia ojca, tzw. wydział, który nie zakładał równości części spadkowych. Po oznaczeniu masy spadkowej podlegającej podziałowi, określano skład poszczególnych działów i ich przynależność własnościową. Przyznawanie określonych działów odbywało się powszechnie poprzez wybór przez spadkobierców, przy czym pierwszeństwo w wyborze działu przynależało zwykle do najmłodszego brata (spadkobiercy). W przypadku braku zgody w kwestii podziału majątku lub niejasności prawnych zdawano się na rozstrzygnięcie sądów. Ostateczne decyzje zapisywano w postaci uroczystego aktu podziałowego, opatrzonego odpowiedniej wysokości wadium, roborowanego następnie lub oblatowywanego w aktach ziemskich i grodzkich.

Jakie elementy majątku podlegały spadkobranu w wyniku działów dóbr ziemskich? Jak zaznaczono wyżej, były to przede wszystkim nieruchomości. W Rzeczypospolitej szlacheckiej, jak zauważył znamienity badacz prawa polskiego Stanisław Płaza, „do nieruchomości (dóbr nieruchomych) zaliczano ziemię i wszystko, co było trwale z nią połączone”⁵. Szlacheckie akty podziałowe informują zatem przede wszystkim o uzyskiwanych przez spadkobierców kluczach majątkowych, miastach, wsiach, częściach wsi, dworach, folwarkach, rolach, nieużytkach, następnie lasach, zaroślach, stawach, urządzeniach gospodarczych, a także dworach, kamienicach i placach w miastach. Zgodnie z obowiązującym w Rzeczypospolitej prawem ziemskim i doktryną prawną, zwłaszcza w XVII stuleciu, za nieruchomości uważano także różnego rodzaju sumy zapisane na dobrach (spadkowe, posagowe, zastawne), uznając je za „nieruchomione ruchomości”. Ponadto do nieruchomości zaliczano także pewne rzeczy niematerialne, jak prawa związane z nieruchomościami, a więc

prawo własności, użytkowania, prawo patronatu, dziesięciny oraz rozmaite obciążenia, w tym sumy wyderkaflowe⁶.

W prezentowanych rozważaniach podjęto problem podziałów nieruchomości oraz sum pieniężnych na rzecz świeckich i religijnych instytucji w Krakowie, dokonywanych przez szlachtę w XVII stuleciu. Podstawę źródłową ustaleń stanowi prawie 200 aktów podziałów dóbr ziemskich szlachty z tegoż stulecia, odnalezionych w księgach grodzkich serii relacji i inskrypcji grodu krakowskiego, w zdecydowanej większości spisanych w języku polskim. Lektura wymienionych aktów podziałowych pozwoliła na stwierdzenie obecności w nich pewnej liczby informacji dotyczących dzielenia nieruchomości oraz sum pieniężnych zapisanych przez szlachtę na rzecz różnych instytucji ówczesnego Krakowa. W związku z tym, podejmując się omówienia przede wszystkim problemu podziału tych elementów, chciałbym jednocześnie zawrzeć w artykule możliwie najwięcej informacji o charakterze źródłowym, mogących służyć badaczom dziejów stolicy Małopolski w XVII wieku. Wydaje się to tym bardziej celowe, że w literaturze poświęconej zwłaszcza problematyce funkcjonowania nieruchomości szlacheckich w Krakowie, nie wykorzystywano dotąd, jak się wydaje, zapisów z ksiąg grodzkich inskrypcji grodu krakowskiego⁷. Oczywiście dane o nieruchomościach szlacheckich w Krakowie oraz zapisach szlachty dla krakowskich instytucji świeckich i kościelnych znajdujemy również w innego rodzaju źródłach proveniencji szlacheckiej: aktach donacji i kontraktach rezygnacyjnych, aktach intromisji, zapisach wyderkaflowych czy testamentach. Wraz z różnorodnymi zapisami z ksiąg miejskich oraz spisami nieruchomości (rejestrzy szosu, wykazy posesorów nieruchomości) pozwalają one ukazać obecność szlachty – właścicieli nieruchomości i uczestników transakcji pieniężnych, fundatorów – w życiu Krakowa w XVII wieku.

Podejmując w pierwszej kolejności zagadnienia związane z dzieleniem przez szlachtę nieruchomości w Krakowie należy zaznaczyć, że pod pojęciem nieruchomości kryją się w tym przypadku przede wszystkim dwory i kamienice, niekiedy z przyległymi do nich folwarkami, placami, budynkami, urządzeniami gospodarczymi, ogrodami itp. W zebranych materiale źródłowym udało się odnaleźć kilkadziesiąt wzmianek na temat podziału nieruchomości szlacheckich w Krakowie, tak więc w około 10 proc. aktów podziałów dóbr z akt grodzkich krakowskich znalazły się poszukiwane informacje. Oczywiście liczba ta w żaden sposób nie uprawnia do szacowania ilości dworów czy kamienic pozostających w rękach szlachty w Krakowie w XVII wieku – na temat liczby nieruchomości w Krakowie w posiadaniu szlachty i jej rozmieszczenia w przestrzeni miejskiej istnieje już stosowna i szczegółowa literatura⁸. Stosunkowo nieduża liczba odnalezionych, zwłaszcza w odniesieniu do nieruchomości, informacji, spowodowana jest niewątpliwie faktem, iż owe prawie 200 zachowanych aktów podziałowych stanowi niewielką część dokumentacji tego typu sporządzonej przez szlachtę krakowską (czy szerzej małopolską) przez cały wiek XVII. Jednocześnie nie ulega wątpliwości, że część szlachty związanej z Krakowem podawała do oblaty akty podziałowe w innych urzędach grodzkich. Ponadto – jak starano się już wyraźnie podkreślić w innym miejscu – podziału

⁵ Płaza S.: *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym...*, s. 258.

⁶ *Ibidem*; sumy wyderkaflowe – sumy pieniężne, lokowane (zabezpieczane) *in vim redemptionis* (na wyderkaflowo) na dobrach ziemskich z obowiązkiem płacenia przez posesora dóbr czynszu rocznego, najczęściej w wysokości 7 proc. od zapisanej sumy. Zob. Lesiński B.: *Kupno renty w średniowiecznej Polsce na tle ówczesnej doktryny i praktyki zachodnioeuropejskiej*. Poznań 1996.

⁷ Zob. przede wszystkim prace A. Chmiela o domach krakowskich na ulicach przy rynku („Biblioteka Krakowska” 1917, nr 54; 1920, nr 57–58; 1924, nr 61–62; 1931, nr 73; 1932, nr 75; 1934, nr 81; 1935, nr 85); także: Niwiński M.: Stanowiska podziału własności nieruchomości w Krakowie XVI i XVII stulecia. W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*. T. 2. Kraków 1938, s. 549–584; Komorowski W., Follprecht K.: *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej)*. Cz. 1–11. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1996–2006, T. 2–12 oraz ostatnio – Follprecht K.: *Właściciele nieruchomości w Krakowie w 1655 roku*. Kraków 2001 (gdzie pełna literatura przedmiotu). O znaczeniu kwerendy w księgach sądów szlacheckich dla uzyskania informacji o własności nieruchomości szlacheckiej w mieście ostatnio (na przykładzie Lublina) Bondyra W.: Dwory szlacheckie w Lublinie w czasach saskich. W: *Res Historica*. T. 20. Red. H. Gmiterek, G. Jawor. Lublin 2005, s. 181–188.

⁸ Zob. przyp. poprzedni.

dóbr z XVII wieku charakteryzują się bardzo różnym stopniem uszczegółowienia⁹. W tej sytuacji nie w każdym podziale dóbr zamieszczano wzmianki o posiadanych nieruchomościach. Niekiedy brak informacji o własności nieruchomości w mieście wynikał z faktu odłożenia na późniejszy termin podziału większej liczby nieruchomości w miastach między spadkobierców. Fakt ten wyraźnie obrazuje przypadek sukcesji po Mikołaju Wolskim, marszałku wielkim koronnym, którego spadkobiercy w 1632 roku, jak zapisano w źródle, „przychylając się JMM do kondycyi w dziale generalnym z strony dóbr ziemskich dziedzicznych między sobą postanowionych, rozdział kamienic, domów, dworów, gruntów, placów, ogrodów w różnych miastach koronnych będących, tak uczynili”¹⁰. Podejmujący decyzje dotyczące spadku po Karolu Szembeku jego sukcesorowie zadecydowali w 1669 roku, iż „w ten czas kiedy *ad divisionem bonorum civilium*, tak w Krakowie jako i w Olskuszu *existentium, sibi vero per suprascriptum Generosum Carolum Szembek iure naturalis successionis servientium*, zjadą się i niemi dzielić się będą”¹¹.

Analogicznie do innych elementów szlacheckiego spadkobrania – chociażby lasów¹² – akty podziałowe zawierają dane o nieruchomościach w interesującym nas Krakowie o różnym stopniu uszczegółowienia. *Divisio bonorum* pomiędzy Zbigniewem i Marcinem Gawrońskimi, synami Andrzeja Dawida Gawrońskiego z lutego 1625 roku zaznacza jedynie ulokowanie kamienicy na terenie miasta: „kamienicę w Krakowie, tę spółnie sobie do używania zachowują (...)”¹³. Z reguły jednak w aktach podziałowych odnajdujemy bliższe informacje – mniej lub bardziej precyzyjne – o położeniu nieruchomości. Zwykle mamy do czynienia z podaniem nazwy ulicy, przy której znajdował się dwór czy kamienica. W podziale dóbr po małżonkach Piotrze Dembińskim i Barbarze z Przyłęckich z marca 1660 roku mowa jest o czwartej części „kamienice w Krakowie na św. Jana ulicy leżącej”. W podziale dóbr po śmierci Jana Starskiego, burgrabiego i wicesgerenta¹⁴ krakowskiego, jego spadkobiercom przypadła w 1661 roku „kamienica jednak w Krakowie na Gołębi[ej] ulicy będąca”, zaś synom Piotra Brzechwy, podkomorzego wendeńskiego w 1654 roku „kamienica w Krakowie na ulicy Brackiej będąca (...)”. Spadkobiercy Achacego Przyłęckiego, kasztelana oświęcimskiego dysponowali w 1659 roku kamienicą „na Grodzkiej ulicy leżącą”, natomiast synowie Jana Hiacynta Giebułtowskiego, sekretarza królewskiego w 1661 roku położoną „w Krakowie na Świętej Anny ulicy”¹⁵. Podobnie lakonicznym stwierdzeniem jest określenie położenia nieruchomości na krakowskim rynku lub w pobliżu zamku krakowskiego. W czerwcu 1668 roku Stanisławowi Opalińskiemu, staroście guzowskiemu, synowi Łukasza, marszałka nadwornego koronnego, dostała się w dziale „kamienica w rynku krakowskim leżąca, dekretem Króla JM ś[więtej] pamięci rodzicowi JMM przysądzona”. W lutym 1638 roku Mikołaj Ferdynand Koryciński, starosta ojcowski przejął po ojcu dział, do którego należała „kamienica wszytka w rynku krakowskim będąca”. Dzielać się dobrami w 1644 roku synowie Adama Strońskiego zaznaczyli, iż „mają dworek pod zamkiem krakowskim”¹⁶.

Część aktów podziałowych podaje wyraźne wskazówki, pozwalające dokładnie określić położenie nieruchomości. W podziale dóbr po Janie Szydłowskim z października 1651

roku Annie z Szydłowskich Dąbskiej przypadła w dziale „kamienica wszytka cała i zupełna na Świętego Jana ulicy, między kamienicami Alencowską z jednej, a Halerowską z drugiej strony leżącą”, zaś na początku 1658 roku „Paniej Ewie Giebułtowskiej kamienica na Grodzkiej ulicy między kamienicami JMM ojców jezuitów z jednej, a sukcesorów JMP Achacego Przyłęckiego, kasztelana oświęcimskiego z drugiej strony leżącą”¹⁷. Po śmierci Dominika Alamaniego, żupnika olkuskiego, jego synowi Adamowi w 1608 roku „dostał się mu i jego potomkom dwór albo folwark przy Krakowie przed Strzelnicą za Świętym Mikołajem między dworami JMP marszałka nadwornego leżący, z budowaniem, zagrodami, z łakami, ze wszytkiem prawem, państwem, własnością, pożytki, dochody, żadnych nie wyjmując, i tak szeroko i długo, jako był ograniczony”¹⁸.

W jak różny sposób podchodzono do opisu dzielonej nieruchomości w akcie podziałowym wyraźnie zaświadcza wzmianki o tej samej kamienicy w kolejnych podziałach dóbr dokonanych po śmierci Łukasza Opalińskiego, marszałka nadwornego koronnego i Izabeli z Tęczyńskich. W przeprowadzonym 21 czerwca 1668 roku podziale dóbr Janowi Opalińskiemu, cześnikowi koronnemu, synowi Łukasza, dostał się w dziale „dwór w Krakowie przy murze podle klasztoru panien zakonnych ś[w.] Józefa leżący, z dawna dwór Tęczyński (Thenczynski) nazwany”¹⁹. Po unieważnieniu tegoż podziału, w styczniu 1670 roku przeprowadzono następny, w wyniku którego temuż Janowi należeć miał „dwór w Krakowie przy murze miejskim podle klasztoru panien zakonnych przy kościele świętego Józefa będący, z dawna dwór Tęczyński (Thenczynski) nazwany, dwie bramy mający, jedną z poprzecznej uliczki od kościółka św. Piotra małego, drugą podle dworu JMPP Lubomirskich na uliczkę poprzeczną ku ulicy Grodzkiej idącą”²⁰.

⁹ Pielas J.: *Divisio bonorum...*

¹⁰ Archiwum Państwowe w Krakowie (oddział na Wawelu) [dalej: APKr.], *Castrensia Cracoviensia Relationes* [dalej: CCR], T. 81, s. 97.

¹¹ APKr., CCR, T. 102, s. 811.

¹² Nowak M., Pielas J.: Las jako dziedzictwo szlacheckie od XVI do połowy XIX wieku. W: *V Ogólnopolska Konferencja Naukowa pt. „Las w kulturze polskiej”. Materiały z konferencji. Cisna, 19-21 maja 2006*. Red. W. Łysiak. Poznań 2006, s. 72–75.

¹³ APKr., *Castrensia Cracoviensia Inscriptiones* [dalej: CCI], T. 222, s. 1320–1321.

¹⁴ Wicesgerent (vicesgerent) – zastępca starosty w grodzie, powoływany i zaprzysięgany przez starostę, uczestniczący w jurysdykcji grodzkiej i egzekucji wyroków sądowych. Zob. Waldo B.: *Wicesgerent grodzki w starostwach sądowych województwa krakowskiego (XV-XVIII w.)*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1988, T. 40, z. 2, s. 155–182.

¹⁵ APKr., CCI, T. 280, s. 258; T. 281, s. 805; T. 276, s. 1637–1638; T. 279, s. 903–904; T. 218, s. 2012.

¹⁶ Ibidem, T. 292, s. 2424–2425; CCR, T. 62, s. 1084–1085; ibidem T. 71, s. 287.

¹⁷ Ibidem, T. 80, s. 673; CCI T. 278, s. 330–331, 332–333.

¹⁸ Ibidem, T. 187, s. 1487–1488.

¹⁹ Ibidem, T. 292, s. 2426.

²⁰ Ibidem, T. 295, s. 199–200.

Wzmianki o podlegających sukcesji szlacheckich nieruchomościach zawierają niekiedy również określenie statusu prawnego dzielonej nieruchomości²¹. Tomasz, Stanisław Konstanty i Michał Dembińscy, synowie Piotra i Barbary z Przyłęckich w marcu 1660 roku podzielili się prawem zastawnym do nieruchomości: „Kamienica Węgrzynowicowska nazwana, na ulicy Świętego Ducha w Krakowie leżąca, przez Pana Jędrzeja Węgrzynowica, rajce krakowskiego, sposobem zastawnym godnej pamięci JMP Piotrowi Dembińskiemu, rodzicowi JMM, zapisana, na 3 części między nich samych (...) ma być rozdzielona (...)”²². Helena z Wieruskich Lubowiecka i Anna z Wieruskich Solecka dzielące w lipcu 1645 roku majątek ojca Jana Stefana i stryja Stanisława Wieruskich zanotowały w akcie podziałowym, że „na dworku w zamku krakowskim będącym, iż obiema JMM 900 zł sumy należy, w której jest ten dworek zastawiony, tedy JM Pani Solecka z swej części półpięta sta złp względem tego dworku JM Paniej Lubowieckiej (...) spłacić ma (...)”²³. Po podziale dóbr Piotra Brzechwy, podkomorzego wendeńskiego pomiędzy synów zrodzonych z Katarzyny z Jordanów – Kaspra, Piotra, Gabriela, podczaszego warszawskiego i Rafała, w 1654 roku kamienicę na ulicy Brackiej – jak notuje *divisio bonorum* – „do żywota swego JM Pani podkomorzyna jako Pani dożywotnia trzymać będzie, a *post sera fata* JM, lubo i za żywota za pozwoleniem JM wolno będzie samym JMPP Kasprowi, Piotrowi, Gabrielowi i Rafałowi Brzechwom tę kamienicę lubo sprzedać, lubo się oną podzielić, i jako będzie JMM najlepiej zdało, tak JMM wolno będzie z tą kamienicą postąpić”²⁴. We wspomnianym wyżej podziale dóbr po Łukaszu Opalińskim i Izabeli Tęczyńskiej z 1670 roku Jan Opaliński, cześnik koronny uzyskał „także plac za Wiślną bramą będący, Barzyńskie Stajnie (Barzynskie Stajnie) nazwany, który dwór i plac prawu ziemskiemu i jurysdykcji jest podległy”²⁵.

W dokumentach podziałowych nie brak również informacji o poprzednich (różnych od spadkodawcy) właścicielach bądź użytkownikach nieruchomości, a nawet losach i stanie kamienicy czy dworu. O kamienicy Węgrzynowicowskiej była już mowa wyżej. W 1647 roku Stanisław Koniecpolski, syn Stefana, pułkownika królewskiego i Marcjanny z Żurowa odziedziczył „dworek w Krakowie, który nieboszka kupił u Pana Cieszkowskiego, na cmenta-

rze Świętej Trójce będący”²⁶. Natomiast wspomniana wyżej kamienica na ulicy św. Jana została uprzednio – jak zanotowało źródło – „przez JMP Aleksandra Płazę, starostę brzezińskiego mianowanemu JMP Szydłowskiemu przedana (jako o tym zapis miejski szerzej w sobie obmawia) *cum omnibus ipsius obventionibus* (...)”²⁷. W akcie sukcesji po Hieronimie Lipskim, kasztelanie sądeckim z kwietnia 1674 roku jego synowie – Jan, starosta czchowski i Hieronim, porucznik chorągwi pancernej, skrupulatnie zapisali: „Kamienica na Stradomiu przy Krakowie będąca, kosztem JMP starosty czchowskiego po ruinie szwedzkiej restaurowana, lubo JMPP Lipskim obiema *servit et competit iure haereditario*, jednak z dobrego afektu JMP starosta czchowski obowiązując się połowicę tej kamienicy sobie należącej *iure haereditatis perpetue* przed aktami miejskimi którymikolwiek na osobę JMP porucznika rezygnować i kosztów na reparację łożonych *ex altera medietate* ustępuje”²⁸.

Jakimi zasadami kierowała się szlachta dokonując podziału nieruchomości w mieście? Analiza zebranych wzmianek na temat nieruchomości w Krakowie wyraźnie wskazuje na to, że szlachta dążyła raczej do przekazania konkretnej nieruchomości w ręce jednego ze spadkobierców. Tego typu rozwiązanie zastosowano w zdecydowanej większości podziałów dóbr²⁹. W ten sposób postąpiono m.in. w podziale dóbr po śmierci Piotra Szyszkowskiego, kasztelana wojnickiego, starosty wareckiego, kiedy to w 1650 roku jego córka Anna z Szyszkowskich, wówczas wdowa po Stanisławie Lankorońskim, staroście małogoskim, objęła dział „do którego należeć ma kamienica na Wiślniej ulicy na rogu w Krakowie będąca, z dworkiem na Kleparzu leżącym (...)”³⁰. Podobnie postąpiono we wspomnianym wyżej podziale dóbr po śmierci Jana Starskiego, burgrabiego i wicesgerenta krakowskiego z 1661 roku, w którym kamienica na ulicy Gołębiej dostała się jego synowi Mikołajowi³¹.

Objęcie w wyniku spadkobrania nieruchomości przez jednego z sukcesorów skutkowało jednoczesnym zrzeczeniem się praw do niej przez pozostałych spadkobierców. Często w aktach podziałowych mamy więc do czynienia z podjęciem zobowiązania do zrzeczenia się praw do nieruchomości przez spadkobierców ostatecznie w niej nie dziedziczących. Egzemplifikację tego zjawiska znajdujemy m.in. w akcie podziałowym po śmierci Maksymiliana Jarzyny, sędziego ziemskiego krakowskiego z 1658 roku. Według tegoż źródła kamienicę na ulicy Grodzkiej odziedziczyła Ewa z Jarzynów Giebułtowska, natomiast wspólnie z siostrą Zofią Jarzyniną poczyniła ona następujące zastrzeżenie: „Taką sobie wzajemną czynią deklaracją, że jakiegokolwiek zapisy prawa i dyspozycje należą do wsi Gołyszyna i kamienice w Krakowie leżącą wyżej opisaną, te prawa i dyspozycje wszystkie wlewa i ustępuje z nich JM Pani Zofia Jarzynina na osobę JM Paniej Ewy Giebułtowskiej (...). Do tego, iż się JM Paniej Giebułtowskiej dostaje kamienica, tedy JM Pani Zofia Jarzynina powinna będzie na tę kamienicę przed aktami miejskimi krakowskimi rezygnacją zeznać i ewikcją w grodzie krakowskim wedle prawa i trybu pospolitego uczynić”³². We wzmiankowanym wyżej spadkobranie po Dominiku Alamanim, żupniku olkuskim z 1608 roku, przyznającym synowi Adamowi dwór albo folwark zaznaczono, że „na który także dwór albo folwark (*inquantum* by tego była po-

²¹ Na temat kwestii prawnych związanych z posiadaniem przez szlachtę nieruchomości w miastach zob. przede wszystkim Zielińska T.: *Szlacheccy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w.* Warszawa–Łódź 1987, s. 20–27.

²² APKr., CCI, T. 280, s. 262.

²³ Ibidem, T. 261, s. 1300.

²⁴ Ibidem, T. 276, s. 1637–1638.

²⁵ Ibidem, T. 295, s. 199–200.

²⁶ Ibidem, T. 267, s. 2125.

²⁷ APKr., CCR, T. 80, s. 673.

²⁸ APKr., CCI, T. 301, s. 1466.

²⁹ Por. Zielińska T.: *Szlacheccy właściciele nieruchomości...*, s. 31–32.

³⁰ APKr., CCI, T. 271, s. 1086.

³¹ APKr., CCI, T. 281, s. 805.

³² Ibidem, T. 278, s. 330–331, 332–333.

trzeba) Panowie młodszy Tomas[z] i Zygmunt *in foro competentis* zapis *resignationis, inherendo eidem divisioni*, Panu Adamowi, starszemu bratu swemu i jego potomkom zeznać będą powinni³³. W podziale dóbr po Achacym Przyłęckim, kasztelanie oświęcimskim z 1659 roku córka Teresa z Przyłęckich Męcińska odziedziczyła kamienicę na ulicy Grodzkiej, „z której cesją *ad acta civilia iuxta praxim iuris civilis* uczynić mają JMPP Dąbscy małżonkowie [Cecylia z Przyłęckich Dąbska z mężem Jakubem Dąbskim, chorążym zatorskim]”³⁴.

Niekiedy osoba przejmująca w dziale nieruchomości przekazywała się jej natychmiast (lub wkrótce po podziale dóbr) na rzecz innego spadkobiercy, co zapewne stanowiło wynik wzajemnych rozliczeń. Jak słusznie bowiem wskazała niegdyś Teresa Zielińska w odniesieniu do nieruchomości szlacheckich w miastach, „znaczna część nabytków pochodzi ze spadkobrania, uzupełnianego różnymi transakcjami między krewnymi i powinowatymi, głównie darowiznami i sprzedażami oraz cesjami praw”³⁵. W podziale dóbr po Janie Soleckim z 1647 roku synowi Janowi przypadła połowa kamienicy, do której prawo przekazał natychmiast bratu Jakubowi: „Także całą i zupełną połowicę kamienicy w Krakowie w przecznicy za bonifratelami leżącej po przereczonym JMP Janie Soleckim, rodzicu swym, na się prawem przyrodzonym przypadła, ze wszystkimi także jej budynkami, tak jako samemu JMP Janowi Soleckiemu należała, temuż JMP Jakubowi Soleckiemu, bratu swemu, do jego działu *ex nunc et de facto* przydaje i *resignationes officiosas* tak na połowice Zagaja w grodzie krakowskim, jako też i na połowice kamienicy w aktach miejskich krakowskich tenże JMP Jan Solecki *in personam* JMP Jakuba Soleckiego zaraz pod czas aprobowania tego działu zeznać i uczynić ma”³⁶. Podobną sytuację obserwujemy w przypadku spadkobrania po Tomaszu Dembińskim, synu Piotra, kiedy to Stanisław Dembiński ustąpił z przypadłej mu części kamienicy na rzecz brata Michała: „Do tegoż działu JMP Stanisław Dembiński *sortem suam* kamienice na Szpitalnej ulicy w Krakowie, Węgrzynowiczowską nazwanej, między kamienicami JMPP Zabawskich z jednej, a Rzeźnicą z drugiej strony leżącej, i ze wszystkim do tej części kamienicy prawem, państwem i własnością. Której części w kamienicy ustąpionej powinien będzie JMP Stanisław Dembiński *donationem coram actis praetorii Cracoviensis eodem die*, kiedy dział stanie, zeznać JMP Michałowi Dembińskiemu”³⁷.

Jak już zauważono, rzadziej decydowano się na podział jednej nieruchomości między kilku spadkobierców, z których każdy dysponował identycznym prawem do nieruchomości. We wspomnianym wyżej podziale dóbr po śmierci Piotra Brzechwy, podkomorzego wendeńskiego z 1654 roku kamienicę przejęli wszyscy synowie, podobnie w przypadku spadkobrania po Andrzej Dawidzie Gawrońskim z 1625 roku jego dwaj synowie postanowili, że „kamienicę w Krakowie, tę wspólnie sobie do używania zachowują, a jako wspólnie jej używać, tak wspólnie *onera* tej kamienicy znosić i poprawiać jej powinni”³⁸. W wyniku podziału ojcowizny Wojciechowi i Janowi Giebułtowskiemu dostała się w 1661 roku „kamienica w Krakowie na Świętej Anny ulicy leżąca, [która] *sub aequalem divisionem* JMM należeć ma”³⁹. Sukcesorzy Piotra Dembińskiego i Barbary z Przyłęckich Dembińskiej w podziale dóbr z 22 marca 1660 roku umieścili

następujący zapis: „(...) i jes[z]cze *ex quarta sorte* kamienice w Krakowie na św. Jana ulicy leżącej na JMM *inter alios con-successores* po niegdy W JMP Marianie Przyłęckim, kasztelanie oświęcimskim, dziadu JMM, *per successionem* do JMM przypadłej, sumę 250 złp przydają i naznaczają, a ostatek sumy *ex eadem quarta sorte* JMM należącej, na 4 części między wszystkich JMM *in aequalem divisionem cedere* ma”⁴⁰. Tego rodzaju podziały charakteryzowały, jak się wydaje, przede wszystkim tę szlachtę, której główne siedziby znajdowały się na wsi, zaś nieruchomość w mieście traktowana była jako odskocznia do załatwiania w mieście rozmaitych interesów⁴¹.

W przypadku zwłaszcza zamożniejszych rodzin mamy do czynienia z dzieleniem dwóch lub kilku nieruchomości w obrębie Krakowa. Wówczas niemal regułą stało się rozdzielenie nieruchomości między spadkobierców, z których każdy był żywo zainteresowany posiadaniem nieruchomości w tak ważnym mieście ówczesnej Rzeczypospolitej. W przywoływanym już spadkobranie po Łukaszu Opalińskim i Izabeli z Tęczyńskich z 1670 roku, Stanisław Opaliński, starosta guzowski przejął kamienicę Firlejowską w rynku krakowskim „dekretom króla JM JW ś.p. JMP Łukasza z Bnina Opalińskiego, rodzicowi JMM *per serias controversias* ferowanym” przysądzoną, zaś brat Jan, cześnik koronny, dwór Tęczyński w Krakowie z placem za Wiślną bramą nazwany Barzyńskie Stajnie⁴². W podziale dóbr po Stefanie Koniepcolskim, pułkowniku królewskim i Marcjannie z Żurowa z 1647 roku syn Aleksander uzyskał dwór w Krakowie przy kościele Świętej Trójcy, zaś Stanisław dworek na cmentarzu Świętej Trójcy, „wespół z Smoleńskim”⁴³. Dzieliący w 1640 roku dobra Jana Zebrzydowskiego synowie Michał, starosta lanckoroński i Jan Franciszek Zebrzydowski postanowili, iż pierwszemu dostały się „(...) kamienice dwie, jedna w rynku krakowskim *antiquitus* Waiszowska, *ad praesens vero dicta* Szara, druga na Kazimierzu z browarem. *Item* cegielnia za Kazimierzem przy Krakowie za Wisłą”, drugiemu zaś „(...) dworek pod zamkiem krakowskim przy klasztorze bernardyńskim będący”⁴⁴. Z analogiczną sytuacją spotykamy się w podziale nieruchomości po Mikołaju Wol-

³³ Ibidem, T. 187, s. 1487–1488.

³⁴ Ibidem, T. 279, s. 903–904.

³⁵ Zielińska T.: *Szlachecy właściciele nieruchomości...*, s. 23.

³⁶ APKr., CCI, T. 265, s. 1232.

³⁷ Ibidem, T. 284, s. 1792–1793.

³⁸ Ibidem, T. 276, s. 1637–1638; T. 222, s. 1320–1321.

³⁹ Ibidem, T. 218, s. 2012.

⁴⁰ Ibidem, T. 280, s. 258.

⁴¹ Por. Zielińska T.: *Szlachecy właściciele nieruchomości...*, s. 32.

⁴² APKr., CCI, T. 295, s. 197–200. O kamienicy „Firlejowskiej” szeroko zob. Komorowski W., Follprecht K.: *Właściciele kamienic Rynku Krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej)*. Cz. 4. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1999, T. 5, s. 11–20.

⁴³ APKr., CCI, T. 267, s. 2124–2125.

⁴⁴ APKr., CCR T. 66, s. 1970, 1972. O kamienicy „Szarej” szeroko zob. Komorowski W., Follprecht K.: *Właściciele kamienic...*, Cz. 2. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 1997, T. 3, s. 23–34.

skim, marszałku wielkim koronnym z 1632 roku, w którym partycypowali Anna Eufrozyna Sieniawska, chorążyna koronna, Mikołaj Pagowski oraz ks. Michał Marcin Morski i jego rodzony brat Franciszek. W wyniku układów podziałowych na dział „JMP Pagowskiego i JMPP Morskich dostały się kamienice niżej opisane – jedna w Krakowie przy Brackiej ulicy niedaleko ojców franciszkanów, druga na Podzamczu nad Wisłą. Trzeci dom na Psem Rynku także w mieście Krakowie, tamże też połowica kamienic, domów, dworów, gruntów, ogrodów, placów za Mikołajską bramą naprzeciw Strzelnicy leżących (...). A że JM Pani chorążyna koronna w gruntach, kamienicy, domkach, blechu i ogrodach w Krakowie przeciwko Mikołajskiej bramie ku Promniku niedaleko Strzelnicy leżących, połowicę swoją wszystkę dnia dzisiejszego ojcom bosakom karmelitom konwentu krakowskiego na nowicjat zapisała, w tej połowicy ojcowie spokojnie zostawać mają, nie naruszając nic prawa JMPP potomków Pana Pagowskiego i Panów Morskich, którzy mają drugą gruntów tych połowicę”⁴⁵.

Z zaprezentowanych przykładów wynika wyraźnie, że przy dzieleniu nieruchomości w Krakowie w XVII wieku szlachta kierowała się przede wszystkim zasadami spadkowymi charakterystycznymi dla prawa ziemskiego. W związku z tym kamienice, dwory i ich otoczenie traktowała jako element dóbr ziemskich, podlegający podobnemu sposobowi dzielenia jak wsie, folwarki czy obszary leśne. Na podstawie przeprowadzonej obserwacji nie natrafiono właściwie na ślady dziedziczenia nieruchomości przez szlachtę według prawa miejskiego⁴⁶. Wyjątkiem w tej mierze wydaje się być kwestia dziedziczenia kamienicy po ojcu przez Mikołaja Ferdynanda Korycińskiego, starostę ojcowskiego w lutym 1638 roku. W akcie podziałowym zapisano bowiem, iż „ponieważ częścią część działu *de iure Magdeburgico* należy JM Paniej Stadnickiej, rodzonej siostrze JMM, tedy to, cokolwiek by się znalazło być trzeciej części, lubo za przedaniem kamienice, lubo za komponowaniem z JM Panią Stadnicką, jako ta pretensja do działu przy kamienicy zostawa, tak ją też JMP starosta ojcowski sam znosić i uspokajać będzie powinien”⁴⁷. Mamy więc w tym przypadku do czynienia z zastosowaniem podziału nieruchomości z uwzględnieniem działu siostry równego działom braci, a więc zasady miejskiego prawa spadkowego. Stosując ziemskie prawo spadkowe w odniesieniu do nieruchomości szlachta zwykle, jak wskazano wyżej, wymagała potwierdzenia podjętych decyzji w postaci ośnośnego zapisu w księgach miejskich krakowskich.

Jak już zaznaczono wyżej, przeprowadzająca podziały dóbr szlachta musiała wziąć pod uwagę rozmaite zobowiązania, zaciągnięte na dobrach ziemskich przez spadkodawcę. Ówczesne prawo stało bowiem na stanowisku odpowiedzialności spadkobierców dziedziczących dobra ziemskie, za długi i zobowiązania zapisane na dobrach przez antecesso-

rów. Były to przede wszystkim zapisy dożywocia, oprawy wdowie, obowiązek wyposażenia siostr czy, tu szczególnie nas interesujące, zapisy dłużne, fundacyjne i wyderkafy ciężące na dobrach. Z punktu widzenia interesów majątkowych sukcesorów obejmujących dział i ich rodzin były to kwestie pierwszorzędnej wagi, stąd nierzadko w aktach podziałowych poświęcano im sporo miejsca. Fakt, że nie we wszystkich dokumentach podziałowych odnajdujemy takowe informacje, wynika z tego, iż niekiedy szlachta decydowała się na sporządzenie odrębnego aktu podziału długów i zobowiązań spadkodawcy. Poza tym często szlachta ograniczała się do lakonicznych sformułowań o spłacie dziedziczonych długów i zobowiązań w postaci zapisów typu „Długi i sumy pieniężne przez kogokolwiek (...) zapisane i inszym jakimkolwiek sposobem służące, spółnie JMM (...) należeć mają, o których także zapłacenie, jeśli by tego potrzeba była, społecznie JMM prawem czynić powinni” czy też „Które to majątności wyżej mianowane *in rem suam* działem niniejszym wzięte (...) *ab omnibus oneribus et quibusvis inscriptionibus* sobie eliberować powinni będą”⁴⁸.

Około 20 proc. aktów podziałowych z akt grodzkich krakowskich z XVII wieku zawiera dokładniejszą specyfikację obciążeń dóbr ziemskich i długów spadkodawców. Wśród nich znajdują się dokumenty informujące o szlacheckich zapisach na rzecz kościelnych i świeckich instytucji dawnego Krakowa (10 proc. wszystkich aktów podziałowych). Zwykle dane w nich pomieszczone ograniczają się do podania wielkości sumy dłużnej, wysokości czynszu wyderkafowego i przeważnie wyliczeniu dóbr, które zostały obciążone takowymi ciężarami.

Sposób dzielenia się przez szlachtę sumami ciężącymi na dobrach ziemskich determinowany był przez ówczesne prawo, które – jak wskazano wyżej – nakazywało przejęcie długów czy czynszów wyderkafowych przez spadkobiercę dziedziczącego w danych dobrach ziemskich. Zwykle zatem to jeden ze spadkobierców przejmował na siebie zobowiązanie do uregulowania długu czy opłacania czynszu wyderkafowego.

Wśród odbiorców sum pieniężnych i czynszów wyderkafowych w poddanych analizie dokumentach spotykamy przede wszystkim instytucje kościoła katolickiego ówczesnego Krakowa. Najwięcej wzmianek dotyczy klasztorów krakowskich (lub wówczas podkrakowskich), zarówno żeńskich, jak i męskich. Następnie kilkakrotnie natrafiamy na zapisy na rzecz kapituły krakowskiej. Szlachta łożyła także środki pieniężne na fundowane przez siebie kaplice w krakowskich kościołach czy też na wspomnienie bractw religijnych. W świetle zebranego materiału jedyną świecką instytucją w Krakowie, której szlachta zapisywała rozmaite sumy, była Akademia Krakowska. Szczegóły zapisów sum i czynszów wyderkafowych dla instytucji religijnych i Akademii Krakowskiej, odnalezionych w aktach podziałowych szlachty z XVII wieku, podane zostały w aneksie do niniejszego tekstu. Na ich podstawie badacze dziejów Krakowa epoki nowożytnej z pewnością bez problemu zidentyfikują poszczególne krakowskie instytucje, którym szlachta zapisywała określone sumy pieniężne na dobrach ziemskich.

Przedstawione powyżej omówienie problemu podziałów przez szlachtę nieruchomości i sum pieniężnych na rzecz instytucji świeckich i religijnych w Krakowie w XVII wieku

⁴⁵ APKr., CCR, T. 81, s. 98–99.

⁴⁶ Por. Zielińska T.: *Szlachecy właściciele nieruchomości...*, s. 21.

⁴⁷ APKr., CCR, T. 62, s. 1084–1085.

⁴⁸ APKr., CCI, T. 265, s. 1232; T. 282, s. 62–71. Por. Pielas J.: *Dispositio bonorum...*

na podstawie aktów *divisionis bonorum* wskazuje na istotne miejsce, jakie szlachta wyznaczała tym właśnie elementom spadkobrania podczas przeprowadzania procesu dziedziczenia dóbr ziemskich. Jak starano się wykazać, dokumenty podziałowe zawierają często istotne, choć nie w jednakowym stopniu uszczegółowienia, informacje na temat nieruchomości w mieście i dziedziczonych obciążeń dóbr. W zakresie danych o nieruchomościach z pewnością przewyższają one liczbą i dokładnością opisu szlacheckie testamenty, w przypadku sum na rzecz instytucji religijnych i świeckich stanowią natomiast ich istotne uzupełnienie⁴⁹. Dla pełniejszego ukazania problematyki związanej z dziedziczeniem przez szlachtę nieruchomości w Krakowie i ich obrotem, następnie przedstawienia działalności fundacyjnej szlachty i związków kredytowych z ówczesnymi instytucjami religijnymi i świeckimi Krakowa, słowem dla szerokiego ukazania obecności szlachty w Krakowie, niezbędne wydaje się podjęcie kwerend w zawierających różnorodnie rodzaje zapisów⁵⁰, przebogatych pod względem treści, księgach grodzkich krakowskich. Autor niniejszego tekstu wyraża nadzieję, że zaprezentowane na podstawie tylko jednego z rodzajów źródeł proveniencji szlacheckiej ustalenia, zachętą do tego rodzaju poszukiwań.

W sporządzonym poniżej aneksie zastosowano następujący układ informacji: a) imię i nazwisko spadkodawcy, b) stopień pokrewieństwa oraz imię i nazwisko spadkobiorcy (spadkobiorców) danej sumy, c) data podziału dóbr, d) wzmianka źródłowa o sumie na rzecz instytucji krakowskiej, e) adres źródłowy.

Wzmianki źródłowe opracowano według instrukcji wydawniczej dla źródeł nowożytnych (*Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*. Wrocław 1953). W nawiasach ukośnych podano lokalizację miejscowości obciążonych sumami w układzie: w. – województwo, p. – powiat.

Aneks

Zapisy sum i czynszów wyderkafowych dla instytucji świeckich i kościelnych w Krakowie ze szlacheckich dokumentów podziałowych z XVII wieku

1.

- a) Jan Przerembski
- b) córka Jadwiga Przerembska, żona Stanisława Parysa, kasztelana liwskiego, starosty czerskiego
- c) 11 IX 1608
- d) „a na majątności kamieńskiej (w. sieradzkie, p. piotrkowski) mnis[z]kom Świętej Agnieszki do Krakowa 500 złp”
- e) APKr., CCR, T. 41, s. 375

2.

- a) Mateusz Maciejowski
- b) synowie Jan, Stanisław, Abraham i Samuel Maciejowscy
- c) 16 XI 1617
- d) „Wyderkaf, który jest zapisany na Gorzkowie (w. krakowskie, p. proszowski) do klasztoru Świętej Jagnieszkiej w Krakowie mają JMPP Maciejowscy wszyscy wspólnie płacić, aby dziedzic Gorzkowa dla JMM drugich dziedziców na tym nic nie szkodził i kwity *in rem* jego otrzy-

mować, abo samemu dziedzicowi gorzkowskiemu pieniądze oddawać będą powinni. A jeśli by sam dziedzic gorzkowski potym tę sumę główną wyderkafową zapłacił i ten wyderkaf z dóbr Gorzkowa zniósł, temu mu będą powinni drudzy JMPP dziedzicowie wspólnie razem tę sumę oddać, co na nich przyjdzie”.

e) APKr., CCI, T. 209, s. 1638–1639

3.

- a) Anna z Zebrzydowskich, żona Stanisława Przerembskiego, starosty opoczyńskiego i jej córka Gryzelda z Przerembskich Karnkowska, żona Andrzeja Karnkowskiego
- b) Krzysztof Przerembski, syn Stanisława
- c) 11 V 1643
- d) „suma wyderkaufowa 3000 złp przez nieboszkę Panią Gryzeldę z Przeremba Karnkowską konwentowi zwierzynickiemu na Tokarni (w. i p. krakowski) zapisana, *inquantum* by JMP Przerembski *per electionem* te dobra wziął *super eisdem bonis* jako *solo annexa* zostawać będzie powinna”

e) APKr., CCI, T. 257, s. 490

4.

- a) Wojciech Kochański
- b) synowie Krzysztof i Marcin Kochańscy
- c) 5 IV 1644
- d) „Wziąwszy takowy dział między siebie przerzeczonych dóbr i majątności wyderkaf kapitule krakowskiej także wspólnie płacić po 20 złp przerzeczeni Panowie Kochańscy obligują się wiecznymi czasy, którego wyderkafu wszystkiego na każdy rok po 40 zł ze wsi Brzezia (w. i p. krakowski) przynależy płacić”.

e) APKr., CCR, T. 74, s. 1681

5.

- a) Adam Stroński
- b) syn Zygmunt Stroński
- c) 1 III 1644
- d) „JMP Zygmunt Stroński względem działu mniejszego, który się mu dostaje, niżej opisany wyderkaf także do s[z]pitala na ulicy Świętego Szczepana w Krakowie do bractwa Naświętszy Panny Marii kościoła w rynku krakowskim od sławnej pamięci JMP Adama Strońskiego na tychże dobrach wsi Stronia (w. krakowskie, p. sądecki) zapisany, to jest na sumę 800 złp tenże JMP Zygmunt Stroński po 40 i 8 złp *quotannis pro festo Nativitatis S[ancti] Joannis Baptistae* płacić będzie powinien”.

e) APKr., CCR, T. 71, s. 283

⁴⁹ Zob. *Testamenty szlachty krakowskiej XVII–XVIII w. Wybór tekstów źródłowych z lat 1650–1799*. Oprac. A. Falniowska-Gradowska. Kraków 1997; *Cui contingit nasci, restat mori. Wybór testamentów staropolskich z województwa sandomierskiego*. Oprac. M. Lubczyński, J. Pielas, H. Suchojad. Warszawa 2005.

⁵⁰ O różnorodności zapisów dokonywanych przez szlachtę na rzecz instytucji religijnych zob. ostatnio Pielas J.: *Magnat i szlachcic a «jego» parafia w XVII–XVIII w. w świetle archiwaliów wybranych rodzin szlacheckich województwa sandomierskiego*. „Nasza Przyszłość” 2005, T. 104, s. 129–161.

6.
 - a) Stanisław Broniowski i Elżbieta z Przeclawic Broniowska, małżonkowie
 - b) córka Krystyna z Broniowskich Mstowska, wnuk Jan Dembiński po córce Katarzynie z Broniowskich Dembińskiej, córka Anna z Broniowskich Wierzbicińska
 - c) 20 II 1649
 - d) „A iż na tych majątnościach działowych znajdują się ciężary wyderkaflowe, jako ojcom dominikanom do Bochnie zł 2000 polskich, także akademikom krakowskim 16 set zł, do Świętej Urszule bonifratelom krakowskim złp 1000, do Świętego Ducha w Krakowie złp 700 (...). Z osobna zł 2000 polskich funduszu do kościoła Świętego Michała w Krakowie, kędy ciała rodziców dzielących się leżą, przez niegdy urodzoną Panią Elżbietę z Przeclawic, matkę JMM *coram actis spiritualibus seu aliis quibusvis* naznaczone”.
 - e) APKr., CCR, T. 77, s. 1080
7.
 - a) Andrzej Niewiarowski
 - b) synowie Baltazar, Andrzej i Seweryn Niewiarowscy
 - c) 26 X 1650
 - d) „(...) też i z sumy 4000 zł przez konwent Świętej Trójce krakowski pomienionemu niegdy JMP ojcu i JejM [Zofii Porębskiej] zapisanej należące, są *in rem* tychże JMPP Niewiarowskich obrócone (...). Tedy submitują się ciż JMPP Andrzej i Seweryn Niewiarowscy (...) i kwit z sumy przerzeczonej 4000 zł, ile na część JMM należy *in rem* konwentu Świętej Trójce, *eliberando* tegoż JMP Baltazara Niewiarowskiego, brata swego, *ab onere inscriptionum ratione statuitionis sui factam*, księgami grodzkimi krakowskimi zeznać i uczynić”.
 - e) APKr., CCI, T. 271, s. 1301–1313
8.
 - a) Achacy Przyłęcki, kasztelan oświęcimski
 - b) córka Cecylia z Przyłęckich, żona Jakuba Dąbskiego, chorążego zatorskiego
 - c) 13 II 1659
 - d) „JMM księżej kapitule zamku krakowskiego sumę 5500 zł”
 - e) APKr., CCI, T. 279, s. 906
9.
 - a) Piotr Dembiński
 - b) syn Tomasz Dembiński; syn Piotr Dembiński, kanonik krakowski, sekretarz królewski
 - c) 22 III 1660
 - d) – „Czynsz wyderkaflowy do Kolegium Wielkiego Akademii Krakowski[ej] po zł 30 na rok, także czynsz wyderkaflowy po zł 4 i gr 24 do Kolegium Małego tejże Akademii Krakowskiej z dawna służącej i należącej JMP Tomasz Dembiński przyjmuje i te czynsze wyderkaflowe z dóbr przerzeczonych Czapł (w. krakowskie, p. książki) płacić każdego roku obowiązuje się”,
– „(...) także sumę 1000 złp sposobem wyderkaflowym *ad ecclesiam cathedralem Cracoviensem* przez się na te dobra (Przyłęk – w. krakowskie, p. lelowski) zaciąg-
- nioną *in spacio unius anni ab actu praesenti computando* z tych dóbr znieść i dobra pomienione tak od sumy pryncypalnej 1000 zł, jako i od czynszu wyderkaflowego oswobodzić i uwolnić JM książdz kanonik submituje się”.
- e) APKr., CCI, T. 280, s. 260, 263
10.
 - a) Mikołaj Zbylitowski
 - b) synowcy Andrzej, Zofiniasz [*sic!*], Mikołaj i Jan Zbylitowscy, synowie Zofiniasza Zbylitowskiego
 - c) 8 II 1661
 - d) „A iż te dobra Marcinkowice (...) (wsie Marcinkowice z dworem i folwarkiem, Biechaczów – w. krakowskie, p. proszowski) wielkimi ciężarami są obciążone, jako wyderkaflowi niżej opisanemi, mianowicie do kaplice szembekowskiej w kościele farnym krakowskim u Naświętszej Panny Mariej sumy kapitałny 4000 złp, do kaplice JMPP Zbylitowskich w tymże kościele fundowanej 1000 złp. Do kościoła zamku krakowskiego 1000 złp. Które wyderkaflowi JMPP Zbylitowscy jako na tych dobrach zostające przy[j]mują i od tych wyderkaflowi pomienione dobra Marcinkowice sobie uwolnione mają, będą li chcieli. A iż czynsze wyderkaflowe od sum pomienionych przychodzące, także dziesięciny od lat wielu z tych dóbr Marcinkowic są zatrzymane, tedy JMPP Zbylitowscy wszystkie czynsze wyderkaflowe i wszystkie dziesięciny zatrzymane zaraz *ex nunc* powinni zapłacić i uspokoić, tak aby JMM potomkowie JMP Piotra Zbylitowskiego tak o czynsze wyderkaflowe, jako o dziesięciny do tego czasu zatrzymane, także i na przyszłe czasy aby o czynsze wyderkaflowe, które przy Marcinkowicach zostają, żadnego impedimentu nie ponosili”.
 - e) APKr., CCR, T. 88, s. 447–448
11.
 - a) Tomasz Dembiński
 - b) brat Michał Dembiński
 - c) 30 VII 1663
 - d) „Submituje się też JMP Michał Dembiński *quotannis* wyderkaflowi z dawna na tej majątności tak do Kolegium Wielkiego sumę zł 30 polskich od sumy 600 złp, jako i do Małego sumę 3 grz[ywien] Akademii Krakowskiej płacić, także i wyderkaflowi do Świętej Jadwigi na te dobra Czaple Wielkie (w. krakowskie, p. książki) przez niegdy JMP Tomasza Dembińskiego świeżo zaciągnięty, sumę 350 złp *quotannis* od sumy 5000 złp płacić powinien będzie”.
 - e) APKr., CCI, T. 284, s. 1791
12.
 - a) Stanisław Konarski
 - b) syn Jan Kazimierz Konarski
 - c) 2 III 1666
 - d) „A iż na tej majątności Cerekwi i z inszymi do niej wyżej mianowanymi przyległościami (Cerekwi z dworem i folwarkiem, Wrzepią z folwarkiem, Bieńkowicach z folwarkiem, Czaśławicach, Beszowie – w. krakowskie, p. sądecki) jest suma 40 000 złp JMM kapituły kra-

- kowski[ej] *modo reemptio alias* na wyderkał przez nie-
gdy godnej pamięci JW JMP Tomasza hrabie na Zamo-
ściu Zamoyskiego, natenczas podkanclerzego koronnego
jest zapisana, tedy te dobra wżwyż opisane z przyległo-
ściami swymi ten wyderkał JMP Jan Kazimierz Konar-
ski (...) uspokajac powinien”.
- e) APKr., CCI, T. 289, s. 981
- 13.
- a) Karol Szembek, syn Aleksandra
b) Stanisław Szembek, syn Pawła
c) 20 IX 1669
d) „A iż na dobrach Miławczycach, Biegłowie i Niezacz-
cach /w. sandomierskie, p. wiślicki/ JMP Stanisławowi
Szembekowi *ex vi successionis in sortem* jego *cessis* pewne
onera (...), wyderkału oryginalnego na zamek krakow-
ski ojcom wikariom należącego zł 600 (...)”.
- e) APKr., CCR, T. 102, s. 813–814
- 14.
- a) Piotr Gołuchowski
b) syn Stanisław Gołuchowski
c) 24 I 1673
d) „Suma wyderkałowa na Bielany 14 000 złp, druga suma
8000 złp także wyderkałowa Akademiej Krakowskiej za-
pisana (...). Zatrzymanego czynszu wyderkałowego do
Akademiej Krakowskiej 960 zł, także na Bielany zatrzy-
manego czynszu wyderkałowego 840 złp, które sumy
wżwyż mianowane JMP Stanisław przy Aleksandrowskiej
majątności (wsie Aleksandrowice, Kleszczów, Podchełmie
z dworami i folwarkami – w. i p. krakowski) przyjmuje
i one znosić, i te dobra sobie na dział wieczny przypadłe
emundować sobie powinien będzie”.
- e) APKr., CCI, T. 300, s. 233–234
- 15.
- a) Stanisław Chodakowski
b) syn Bogusław Chodakowski
c) 1 VIII 1674
d) „Co się zaś tknie ciężarów do dóbr i sum działu każdego
JMM referujących się, a osobiłwie na dobrach Boboli-
cach (w. krakowskie, p. lelowski) będących, jako to aka-
demików krakowskich *Bursae Philosophorum* 10 000
wyderkału, akademików drugich 3000 także wyderkału,
których zapis na Golonowach, a ewikcja na Bobolicach
(...)”.
- e) APKr., CCR, T. 101A, s. 951–952
- 16.
- a) Hieronim Lipski, kasztelan sądecki
b) Jan Lipski, starosta czchowski
c) 24 IV 1674
d) „Na pierwszy dział wsi Zbigniew, Ujazd, Przeginia, Stare
Rybie z dworami i folwarkami tam będącymi (w. kra-
kowski, p. szczyrzycki), na których dobrach ciężar suma
3500 złp kapitałna do szpitala Świętej Jadwigi na Stra-
domiu przy Krakowie *haeret* (...)”.
- e) APKr., CCI, T. 301, s. 1460–1461
- 17.
- a) Stanisław Księski
b) syn Mikołaj Księski, cześnik krakowski
c) 6 VII 1674
d) „przy majątności Zagajowie (w. sandomierskie, p. wi-
ślicki), to jest do konwentu Piaskowego przy Krakowie
2000 [złp]”.
- e) CCI T. 301, s. 2250
- 18.
- a) Piotr Wybranowski
b) syn Krzysztof Wybranowski
c) 8 II 1675
d) „JMP Krzysztof Wybranowski ciężary niżej opisane, to
jest sumę 6000 złp kapitałną wyderkałową ojcom fran-
ciszkanom konwentu krakowskiego służącą, od której
wyderkał za lata przeszłe zatrzymany i na potym do płą-
cenia należący JMP Krzysztof Wybranowski na dobra
wieś Witów (w. krakowskie, p. lelowski) sobie działem
przypadłe przyjmuje i *de suo* znosić i uspokajac obli-
guje się”.
- e) APKr., CCI, T. 302, s. 678–679
- 19.
- a) Stefan Księski, podstarości grodzki, burgrabia krakowski
b) synowie Wojciech, Mikołaj i Franciszek Księscy i wy-
stępujący w ich imieniu jako opiekun stryj Mikołaj
Księski, cześnik krakowski
c) 23 III 1677
d) „Z sumy 34 000 złp u żydów krakowskich wszystkich
zostającej 10 000 złp na wieczną fundacją *pro animabus*
godnej pamięci JMPP rodziców JMPP Księskich do ko-
ścioła katedralnego zamku krakowskiego JMP cześnik
z JMPP synowcami swymi starszymi obrócili (...)”.
- e) APKr., CCR, T. 109A, s. 185
- 20.
- a) Andrzej Celary
b) synowie Stanisław i Michał Celary
c) 24 XI 1690
d) *Insuper*, że na wsi Wawrowicach (w. sandomierskie,
p. wiślicki) jest wyderkał kapitałnej sumy 10 000
ojcom *Piarum Scholarum*, tedy tę sumę kapitałną na toż
święto Najświętszej Panny Mariej Gromnicznej w roku
przyszłym 1691 tychże ojców *Piarum Scholarum* kra-
kowskich z Wawrowic znieść i na swoje dobra Wysocice
(w. i p. krakowski) przenieść, w czym JMP Stanisław
awizacją tychże ojców teraz wcześniej zapisać do zniesie-
nia tej sumy ich według prawa obwieścić powinien.
A jeżeliby ciż ojcowie *Piarum Scholarum* na ten czas
wżwyż mianowany przeniesieni nie byli z Wawrowic,
tedy do płacenia wyderkału od tej sumy nie JMP Stani-
sław ani JMP Paweł, ale JMP Michał należec powinien,
obliuguje się. Przy zniesieniu jednak tej sumy kwit na
dobra Wawrowice, a osobiłwie na osobę JMP Stanisława
otrzymać od tychże ojców *Scholarum Piarum* zapisuje
się JMP Michał Celary”.
- e) APKr., CCR, T. 118, s. 96–97

Properties and sums of money donated to secular and religious institutions in Kraków as the subject of nobles' inheritance in the 17th century in the light of probate division records in the Kraków municipal books

70

The article discusses the issue of divisions of property and money donated by the nobility to secular and religious institutions in Kraków in the 17th century. Basic sources for the case study were the almost 200 nobles' probate division records from that century included in the Kraków municipal books. The sources have revealed a number of facts pertaining to the procedures of probate divisions of property and sums of money donated by 17th-century nobles to various institutions functioning in Kraków at that time. Apart from discussing the problem of probate divisions of such elements the author also presents substantial source text material which can be of much help for scholars interested in the history of the capital of Małopolska in the 17th century.

The present case study reveals that the divisions of nobility's property in Kraków in the 17th century were regulated mainly by inheritance laws typical for the common law. Houses, manors and their surroundings were treated as elements of property which underwent similar regulations as the divisions of villages, estates or forests. The research has revealed practically no evidence of the use of town law in property inheritance procedures.

The author indicates the fact that the nobility involved in property divisions also considered various obligations pending on the property which had been undertaken by the testator, since at that time the law enforced the beneficiaries' legal responsibility for any debts or obligations which had been undertaken by the testator and were pending on the real estate. Among the probate division records a number of documents informing about nobles' donations to church and secular institutions in Kraków have been found. The outcomes of the research indicate that the benefactors of sums of money and land rents resulting from repurchase agreements at that time were mainly the institutions of the Catholic Church in Kraków, i.e. monasteries, convents, the Kraków Chapter, the chapels located in various churches in the city, or religious brotherhoods. In the light of the sources which are the subject of the present study the only secular institution in Kraków which was the beneficiary of various sums of money donated by the local nobility was the Kraków Academy.